

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

Projekt „Škola rozvoje vesnic Podhorácko“

Občanské sdružení „Povodí Stařečského potoka“

nositel projektu

Historické a kulturní dědictví a venkovská identita

VZDĚLÁVACÍ AKCE: A3

Národní síť venkovských komunitních škol se sídlem v Borech, o.s.

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

Venkovský prostor a venkovská identita našeho regionu (Podhorácko) Doc. Ing. Z. Matějka

Téma A3 Historické a kulturní dědictví a venkovská identita

Venkovská identita, (*Souvislosti mezi ochranou a péčí o kulturní dědictví - památky místního a regionálního významu, památné stromy, aleje, sady a jejich okolí, významné osobnosti a posilování venkovské identity, význam zřizování muzeí a expozic pro posilování venkovské identity*). Příklady dobré praxe, modelové příklady

Úvod :

V předchozím tématu A1 jsme se v první části zabývali zásadami péče o kulturní dědictví v Evropě a u nás, dále jsme si definovali hmotné prvky kulturního regionu, stručně shrnuli nemovité zapsané památky v regionu. Zabývali jsme se možnostmi péče o památky na venkově a tím, jak můžeme získávat občany pro ochranu, případně záchranu památek. V druhé části byla shrnuta regionální muzea, jejich význam a možnosti jejich působení v regionu.

V tématu A3 se pokusíme vysvětlit si používaný pojem venkovské identity včetně širších souvislostí, faktory které působí na venkovský prostor, objektivní možnosti jejich ovlivnění.

Venkovský prostor a venkovská identita I.

Pojmy – venkovská identita - venkov - venkovský prostor (VP) – obce – typologie - problémy a oživení VP - dopravní sítě a dopravní dostupnost ve VP – zemědělství – krajina - ekonomický potenciál – management.

V posledních deseti letech se často hovoří a píše o venkovské identitě. Z matematiky víme, že identitou označujeme totožnost, nebo úplnou shodnost. Jiný význam identity je **sebeuvědomění** člověka, v našem případě sebeuvědomění lidí na venkově - ve venkovském prostoru. Společné sebeuvědomění je důležitou a nutnou vlastností (atributem) týmu. Sebeuvědomění týmu je často vnímáno jako triviální záležitost. Pokud si tým uvědomuje, z jakých členů se sestává, v jakém prostředí tým svoji činnost dělá, co je jeho cílem, co a jak lidé dělají, silné a slabé stránky ve schopnostech týmu, pak si je tým vědom sám sebe.

V našem případě jde o posilování venkovské identity v souvislosti s ochranou a péčí o kulturní dědictví, o památky nemovité i movité místního a regionálního významu, památné stromy, aleje, sady a jejich okolí, dále využití odkazu nežijících a poznání žijících významných osobností a jejich přínosům pro region. (Osobnostem našeho regionu bylo věnováno téma A2, krajinně témata A4 a A5.) Sebeuvědomění, moderně řečeno uchopení venkovské identity našeho regionu (vymezeného MAS Podhorácko), můžeme stručně shrnout jako **poznání vytvořeného dědictví** našimi předky v prostředí, v krajinně a navázání na toto dědictví plynulým **dotvářením a udržitelným rozvojem**.

Zabýváme – li se venkovem, využijeme širší **vymezení venkovského prostoru** použité v běžných podkladech a pracích. Venkovský prostor (VP) je tvořen venkovskými obcemi a krajinou mezi nimi. Přitom krajina obsahuje i drobné památky, významné stromy, aleje případně sady, pokud jsou mimo obec. Uvědomění a tudíž základ oživení venkovského prostoru je v oživení obcí a kultivací venkovské krajiny. Cesta k oživení VP není nezbytně jen

Národní síť venkovských komunitních škol se sídlem v Borech, o.s.

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

cestou oživení obcí, ale může působit i pozitivní vliv blízkých měst, v našem případě i města jako Třebíč. Intenzita vztahu venkov - město neustále narůstá, probíhající socioekonomické procesy jsou čím dál víc rozčleňované (diverzifikované), ale již převážně obousměrné. V našem případě (MAS Podhorácko) je významná vzdálenost obcí od města Třebíč. Vyšší strukturovanost venkovského prostoru podmiňuje specifičnost jeho problémů a ta si vyžaduje strukturovaný způsob řešení. Struktura MAS Podhorácko byla vytvářena při přípravě na účast v Leader.

Veliká rozmanitost v kopcovité, zajímavé pahorkatině stejně jako údolí řeky Jihlavy v severní části území obsahuje velké množství drobných sakrálních a historických památek, množství zajímavých výhledů a kopců pro daleký rozhled (přímo vybízejících ke stavbě např. rozhledny). Hluboké lesy částečně ve vlastnictví obcí nabízejí možnost zřizování naučných stezek stejně jako zlepšování turistických cest i např. hippostezek. Tento zdroj však počítá s významnou změnou přístupu zejména velkých zemědělských podniků k péči o krajinu - citace z (1).

Poznámky:

Venkovský prostor a venkovská identita II.

Mezi důležité a současně kvantifikovatelné faktory, ovlivňující specifika problémů VP a možnosti jejich řešení, náleží **velikost a poloha obce**.

Venkovský prostor MAS Podhorácko je tvořen :5 obcemi do 100 obyvatel, 18 do 500 obyvatel, 7 do 2000 obyvatel a 1 obcí nad 2000 obyvatel (Okříšky). Analýza území MAS Podhorácko byla zpracována ve Strategickém plánu LEADER SPL na léta 2008 až 2013. (1), kde je graficky alternativní rozdělení obcí podle velikosti – viz obr.

Výrazně silnějším vlivem na rozvoj venkovského prostoru našeho regionu než velikost obcí však mohou být **schopnosti lidí** (ale i zájem, sebeuvědomění, kvalifikovanost vedení obcí), která ovlivňuje skutečnou přeměnu možných, nalezených zdrojů na rozvojový potenciál. (2). Zde jsou v současné době velké šance nově zvolených zastupitelstev obcí. Při korekci a úpravě programů rozvoje obcí by měla být současně věnována pozornost posílení venkovské identity ve všech obcích i regionu jako celku i s uvažováním péče o historické a kulturní dědictví. V této souvislosti se znovu zvyrazňuje **úloha neziskových organizací**.

Poznámka : znepokojení nad jistými riziky při budování celků, anonymitou, uniformismem a neblahým ovlivňováním přírody vyslovil nedávno V.Havel. Po staletí žilo lidstvo v kulturotvorných civilizacích a osídlení mělo přirozený řád daný obecně sdíleným citěním. To se podle něj mění a člověk si myslí, že může kompletně naplánovat svět. Dodal "Údiv a vědomí nesamozřejmosti jsou, domnívám se, jedinou možnou cestou z nebezpečného světa civilizační pýchy," (projev v Pražské křižovatce, říjen 2010).

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

Poznámky :

Významné nástroje pro poznávání vytvořeného hmotného dědictví

Typy vytvořeného osídlení v regionu

Dříve vytvořené osídlení bylo sice vytvořené obecně sdíleným cítěním (Havel), ale mělo i jisté obecné zásady, dané historickým vývojem (osady náležely klášteru nebo k panství).

Stavební rozvoj našich vesnic v podobě mladší zástavby odrážel zejména postupné dělení usedlostí. Často ve vazbě na původní usedlost byly v důsledku tohoto vystavěny **chalupy nebo domky**, které se později zpravidla osamostatňují. Kromě okrajů vesnice je často zastavován i volný prostor mezi zemědělskými usedlostmi - návěs nebo údolní niva. V rámci bohatších zemědělských usedlostí mohl být jeden z obytných objektů vyčleněn právě pro potřeby **vyměnkářské chalupy**, která sloužila pro odstupující hospodáře. Rozvoj vesnice lze často dobře zpětně sledovat porovnáním popisných čísel jednotlivých usedlostí a k nim náležejících chalup nebo domků.

Charakter zástavby obcí našeho regionu je předmětem další části našeho tématu.

Poznámky:

Katastrální mapy

Zdrojem informací o postupném zastavění obcí mohou být katastrální mapy. První z nich byly určeny především k získávání daní (do jisté míry se tato jejich funkce zachovala dodnes). Nejstarší katastr je tzv. berní rula vzniklý v období hospodářské konsolidace po dlouhodobém rozvratu a devastacích za třicetileté války. Katastr byl uzavřený roku 1654. Představuje soupis a popis všech obcí (vesnic, městeček i měst) podle jednotlivých panství a tehdejších krajů. Označuje se též tzv. lánová vizitace , což je stav osazení obcí po třicetileté válce, tedy vlastně sčítání usedlíků, usedlostí a polností. První vizitace proběhla ve znojemském kraji v letech 1656 a 1657 (sádecké panství patřilo do znojemského kraje,

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

Třebíč do jihlavského kraje). Podle Vlastivědy moravské, kde není uváděno jestli jde o údaje z vizitace, se uvádí např. ve Starči v roce 1667 celkem 49 usedlíků

Druhá lánová vizitace proběhla v letech 1671 a 1672. V té době ve znojenském kraji byla Stařeč jedním ze 34 městeček, v jihlavském kraji bylo pouze 16 městeček (11). Při těchto vizitacích byl zjištěn stav starých usedlíků (usedlosti které přestály třicetileté války), dále počet nových usedlíků na t.zv.poustkách, což byly usedlosti, které během války zpustly, ale byly během první vizitace osídleny. Dále byly zjištěny t.zv. staré poustky, což byly usedlosti, které zpustly a pusté zůstaly a nové poustky, což byly usedlosti které byly osídleny do první vizitace, pak zpustly.

Stav některých obcí na sádeckém panství po druhé vizitaci byl následující :

Obec	Usedlíků			Poustky	
	celkem	staří	noví	staré	nové
Mastník	17	7	2	8	
Čáslavice	44	32		11	1
Štěměchy	29	16	2	6	5
Kojetice	30	20	3	5	2
Stařeč městečko	69	43	2	18	6
Čechočovice	10	9	1		
Římov	30	21	3	5	1

Náš druhý katastr nemovitostí pochází z 18. století. V souladu se zadáním zpracování podkladu je ale podrobnější a je členěn na dvě majetkové složky - část poddanskou (tzv. rustikál, ve svazcích 1 a 2) a část panskou (tzv. dominikál, svazek 3). Rozdělení usedlostí podle výměry půdy je přesnější a podrobnější. Důležitou součástí tereziánských reforem je **první číslování domů**, provedené v letech 1770-1771, Dochované první **číslování domů** můžeme tudíž v každé obci považovat za cenný, **se zástavbou stále spjatý doklad** a také pramen poznání jejích dějin. Další existence tohoto číslování je tedy nanejvýš žádoucí, a naopak jeho rušení nebo deformování (např. odlišným číslováním rekreačně využívaných staveb nebo přidělováním starých popisných čísel, "uvolněných" demolicemi, novostavbám na jiných místech) je nesprávné a nežádoucí, protože ochuzuje obec o doklad jejího historického sídelního vývoje.

Josefský katastr, oproti předchozím katastrům opět podrobnější přehled pro tehdejší daňové účely, byl pořízen za vlády Josefa II. v letech 1785 - 1789. Moderně nebyl dosud zpracován a publikován, takže jeho případné studium je možné pouze z originálních písemností, uložených pro českou část území ve Státním ústředním archívu v Praze a pro část moravskou a slezskou v Moravském zemském archívu v Brně

Nejnámější a pro poznání historické zástavby vesnice nejdůležitější je tzv. **stabilní katastr nemovitostí**, pořízený pro naše území během 2. čtvrtiny 19.století. Písemné materiály katastru nejsou publikovány, takže zájemci je mohou studovat výhradně v originále (dříve Státní ústřední archiv v Praze pro Čechy a Moravský zemský archiv v Brně pro Moravu a Slezsko). Spis každé obce začíná protokolem stavebních parcel včetně uvedení popisného čísla domu, resp. usedlosti.

Výrazným počinem v oblasti starého mapování je možnost prohlížení archiválií Ústředního archívu zeměměřictví a katastru prostřednictvím on-line internetové aplikace na

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

stránce :: [Archivní mapy](#). V současné době jsou k dispozici povinné císařské otisky map stabilního katastru Čech, Moravy a Slezska v měřítku 1:2880 (pořízené v letech 1824-1843), topografické sekce 1:25 000 pocházející ze 3. vojenského mapování (pořízené v letech 1872–1953) a sbírky map a plánů pořízených do roku 1850.

Pro získání informací o vesnické zástavbě má stabilní katastr mimořádnou důležitost tím, že jeho součástí už bylo také zhotovení dodnes dochovaných **pozemkových map**. Mapování bylo provedeno promyšleným a jednotným způsobem v měřítku 1:2880. Měřítko umožňuje relativně přesné zachycení jednotlivých objektů (nemovitostí) a jeho vhodnost dokládá i skutečnost, že toto mapování dalo základ všem dalším, tzv. katastrálním mapám. Všechny parcely na těchto mapách jsou označeny čísly - zvláště stavebními (v intravilánu) a zvláště pozemkovými, která většinou dodnes platí. Mapy stabilního katastru zachycují sídla a krajinu ve velice důležitém období **před nástupem průmyslových proměn**.

Poznámky:

Další nástroje k upevnění venkovské identity

Výrazným nástrojem zastupitelstev obcí k upevnění identity jsou **územní plány** jako základ pro další rozvoj obce a jejího obrazu v regionu. Významným podkladem jsou **krajinné plány** (mikroregion Stařeckého potoka). Cílem takového plánu může být (8):

- udržení pozitivních hodnot krajiny s dobře začleněnými sídelními útvary.

Je třeba zabránit překrytí pásu zahrad na okrajích sídel. Nová výstavba by měla být realizována na dostatečně velkých parcelách se zahradami umožňujícími pěstování netvarovaných ovocných stromů s normálně vysokými kmeny. Tam, kde to není možné, měly by na obvodu zastavěného území být vysázeny aleje domácích druhů listnatých stromů.

- udržení venkovského charakteru osídlení.

Je třeba omezit výškovou hladinu zástavby v přechodu do volné krajiny na co nejmenší počet podlaží (nejlépe 1-2 + podkroví) s možnou gradací směrem k centru.

- ochrana kulturních památek a historických dominant obcí a regionu.

Chráněny by měly být historicky cenné a jedinečné prvky v sídlech - kostel, fara, Boží muka, křížky v krajině, výhledy do krajiny s dalšími obdobnými dominantami.

- ochrana krajinného rázu

Nežádoucí je vnášení cizorodých struktur a objektů a zakrývání existujících krajinných dominant. Stavby v krajině do ní musí být začleněny tak, aby nezměnily podstatné

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

prostorové hodnoty krajiny. Pozemky pro stavby musí být dostatečně velké k tomu, aby se daly krajinářsky upravit.

- obnovení studánek

Průzkum stavu studánek, zakreslení do mapových podkladů, analýza čistoty vod, průzkum možných znečišťovatelů.

- památné stromy a jejich ochrana

Zmapování památných stromů, zakreslení do mapy (vč. turistické), s návrhem koncepce ochrany.

Poznámky:

Pro pochopení historického a kulturního dědictví je nutné zabývat se též vývojem **pozemkových úprav** (3),(4), které mají významný vliv na charakter venkovského prostoru našich obcí. Ale to je předmětem tématu A4 vzdělávacího cyklu.

DĚKUJI ZA POZORNOST

Podklady, seznam literatury :

- 1) Strategický plán LEADER 2008 2013, Kvalita života s udržitelným využitím vnitřních zdrojů regionu** Místní akční skupina Podhorácko,
- 2) Ing. arch. Alfred Knopp a kolektiv, Venkovský prostor. Územní plánování vesnice a krajiny.** Ústav územního rozvoje Brno, 1994
- 3) Jiří Hladík, Pozemkové úpravy – historie a současnost**
In.: Tvář naší země – krajina domova 3.ročník konference o krajině, Praha 2005
- 4) Kamila Matoušková, Jak napomohou památkáři, aby člověk zůstal v krajině**
In.: Téma pro 21. století. Kulturní krajina, aneb proč ji chránit, Mžp Praha 2000
- 5) Jiří Low a Igor Michal, Krajinný ráz (Historické rámce vývoje české a moravské krajiny)** Ústav aplikované ekologie ČZU 2003
- 6) Vesnice: Stavby a krajina mají svůj řád.** Prof. Ing. arch. Jaroslav Sýkora DrSc. Vydalo Vydavatelství ČVUT v Praze. Doplňkové skriptum. Praha, 1998
- 7) Venkovský prostor. Historický vývoj vesnice a krajiny.** Prof. Ing. arch. Jaroslav Sýkora DrSc. Vydalo Vydavatelství ČVUT v Praze. Doplňkové skriptum. Praha, 1998
- 8) Koncept rozvoje regionu Stařečského potoka.** OkÚ Třebíč, obec Stařeč 1999

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

Venkovský prostor a venkovská identita našeho regionu

Mgr. Eva Tomášová

Vymezení regionu

Mikroregion Podhorácko zahrnuje celkem 32 obcí. Tyto obce spadají ze správního hlediska větší částí do okresu Třebíč, pouze dvě obce – Kněžice a Hrutov – do okresu Jihlava, celkově se tedy jedná o kraj Vysočina.

Kromě tohoto pojmu se setkáváme s označením této oblasti jako „západní Morava“ či „Českomoravská vrchovina“. Z etnografického hlediska se jedná o národopisnou oblast Horácka – konkrétně moravského Horácka a jeho subregionu Podhorácka. Vymezení hranic této oblasti není zcela jednoznačné a je do jisté míry závislé na kritériu z oblasti tradiční lidové kultury, který je kartograficky zpracován. To znamená, že se hranice tohoto etnografického regionu mohou poněkud lišit stejně jako u jiných etnografických oblastí např. v případě folkloru, dialektu či lidového stavitelství. Tyto nejednoznačné hranice regionů jsou pak označovány jako tzv. „přechodná pásma“, ve kterých může převládat některý prvek tradiční lidové kultury sousední oblasti a naopak.

Moravské Horácko patří mezi jedny z největších národopisných oblastí na Moravě, jeho hranice bývají na západě určovány českou zemskou hranicí (za kterou pokračuje Horáckou české) a na východě přechází do subregionu Podhorácka, který zasahuje až na východ od Brna.

Tato východní hranice Podhorácka bývá vedena od Náměště nad Oslavou, Velkou Bíteš, Tišnov a Kunštát. Hranice Podhorácka na západě, tj. s regionem moravského Horácka, bývá vedena od Olešnice na severovýchodě přes Křižanov, Velké Meziříčí a Moravské Budějovice až k Novému Bítovu na jihu – s výjimkou německého jihlavského jazykového ostrova (Iglauer Sprachinsel).

Na následující mapce je region Podhorácka (Kunštátsko, Tišnovsko, VelkoBítešsko, Třebíčsko, Náměštsko, Hrotovicko a Moravskobudějovicko) vyznačen světle zelenou barvou. Na západ od toho jsou pak regiony moravského Horácka – „jižní Horácko“ – Slavovnicko, Dačicko, Jemnicko, Telečsko a Třeštsko (žlutě) a „severní Horácko“ – Žďársko, Novoměstsko, Bystřicko a Velkomeziříčsko (běžově). V rámci subregionu Podhorácka se setkáváme ještě s pojmem „Dolsko“, který zahrnuje oblast Moravskokrumlovská a jsou pro něj specifické některé jevy tradiční lidové kultury. Na severovýchodě pak Podhorácko přechází do tzv. „Malé Hané“, kam spadá oblast Boskovicka a Jevíčka.

Poznámky :

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

Památkově chráněné objekty mikroregionu Podhorácko

V rámci celého kraje Vysočina je památkově chráněno celkem 3038 objektů. V rámci pěti okresů, které pod tento kraj spadají, se okres Třebíč řadí se svými 541 objekty na třetí místo (viz tabulka č.1).

Tyto informace o památkově chráněných objektech jsou volně přístupné na webových stránkách Národního památkového ústavu na adrese: <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php>.

V rámci mikroregionu Podhorácko se v 18ti obcích z celkového počtu 32 setkáváme s celkem 57 památkově chráněnými objekty. Kromě archeologických nalezišť, tvrzí, hradu, zámků, kostelů, kaplí, far a jedné zvonice se setkáváme v obcích mikroregionu Podhorácko také s památkově chráněnými sochami, božími mukami, smírčím či pamětním kamenem, ale také s technickými památkami, mezi které patří vodní mlýn, cihelna či silniční most.

Z hlediska lidové architektury je pro nás nejzajímavějších celkem 8 vesnických usedlostí v pěti obcích (viz tabulka č.2). Kromě těchto památkově chráněných objektů se ale najdou i další, které by si ochranu, nebo pozornost ze strany obyvatel a zastupitelstva daných obcí minimálně zasloužily.

Poznámky :

Lidové stavitelství na moravského Horácku (Podhorácku)

Tímto fenoménem se zabývala od konce 19. století řada autorů, mezi kterými zaujímá čestné místo J. F. Svoboda a Vratislav Bělík, jejichž příspěvky k tématu tradičního lidového stavitelství jsou cenným zdrojem informací i pro současné badatele. V loňském roce se podařilo vydat vůbec první monografickou publikaci věnovanou tomuto tématu, kterou zpracovala Věra Kovářů a Jan Kuča¹.

Typologii lidového domu² na Moravě a ve Slezsku byla zpracována ale již v 70. letech 20. století a jako lokální formu lid. architektury v této oblasti je označována jako tzv. „dyjsko-oslavská“.

Pro tuto formu lid. domu je typický přízemní dům zděný z tzv. vepřovic či kamene se sedlovou střechou původně krytou šindelem (nahrazených později eternitem či pálenými

¹ Kovářů, Věra – Kuča, Jan: Venkovské stavby na moravském Horácku. Nové Město na Moravě, 2009.

² Frolec, Václav: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno, 1974.

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

taškami). Základní dispozice domu je trojdílná – světnice (jizba, setnica, seknica), síň a komora. Světnice je vybavena pecí s kamny a síň či černá kuchyně zase ohništěm či sporákem. Zástavba je štítově orientovaná.

Poznámky :

DĚKUJI ZA POZORNOST

Mapa moravského Horácka použitá v publikaci Věry Kovářů a Jana Kuči *Venkovské stavy na moravském Horácku* z roku 2009.

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

Tabulka č.1

Okres	počet památkově chráněných objektů
Jihlava	939
Žďár nad Sázavou	672
Třebíč	541
Pelhřimov	510
Havlíčkův Brod	376
celkem kraj Vysočina	3038

Tabulka č.2

Kostel	12
Kaple	2
Zvonice	1
Fara	5
Socha	11
boží muka	3
smírčí kámen	1
pamětní kámen	1
tvrz – zřícenina	4
Hrad	1
Zámek	2
archeologické naleziště	3
venkovské usedlosti	8
Cihelna	1
vodní mlýn	1
silniční most	1
celkem v mikroregionu Podhorácko	57

Základní literatura

Bělík, Vratislav: *O lidovém stavitelství na Vysočině*. Třebíč, 1983.

Frolec, Václav: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno, 1974.

Frolec, Václav – Vařeka, Josef: *Lidová architektura – encyklopedie*. 2. vydání, Praha, 2007.

Jeřábek, Richard: *Morava a Slezsko - etnický a etnografický obraz*. In: Jeřábek, R. - Maur, E. - Štika, J. - Vařeka, J.: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV, Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900), Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: EÚ AV ČR, 2004, s. 43 - 46.

Kovářů, Věra – Kuča, Jan: *Venkovské stavby na moravském Horácku*. Nové Město na Moravě, 2009.

Škabrada, Jiří: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*. Praha, 1999.

